

Wiktor Frączkowski

podchorąży Armii Krajowej ps. „Pobudka”

Polskie Państwo Podziemne
1939-1945
(zarys organizacji)

GDĄŃSK - LUBLIN 1991

Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej - Okręg Gdańsk
Fundacja im. Armii Krajowej V Okręgu – Lublin

Wydano dzięki pomocy finansowej Wydziału Kultury
Urzędu Miejskiego w Lublinie.

© W. Frączkowski

Projekt graficzny okładki: Jolanta Pawtowska
Wydanie I

Fundacja im. Armii Krajowej V Okręgu - Lublin

Skład i druk: *Pracownia Poligraficzna Fundacji Solidarności Regionu
Środkowowschodniego*, zam. 120/91

W 50-lecie powstania Armii Krajowej

W 50-lecie powstania Armii Krajowej, które niebawem obchodzić mamy przedstawiamy opracowanie pióra żołnierza A.K., uczestnika Powstania Warszawskiego, Kol. Wiktora Frączkowskiego. Opracowanie to w sposób zwięzły i przystępny a przytym rzetelny historycznie wypełnia głęboką lukę w historiografii najnowszej. Okres narzuconej obcej, komunistycznej władzy w sposób równie cyniczny co planowy zakłamywał historię od 1939 roku poczynając aż po czasy najnowsze. Wynikiem tej działalności jest pełna lub niemal pełna ignorancja dziejów najnowszych, jaką dotknięte zostały co najmniej dwa ostatnie pokolenia.

Ufamy — oddając mniejsze opracowanie w ręce czytelników, zarówno uczniów jak i nauczycieli — że wypełni ono najbardziej podstawowe braki w edukacji tej dziedziny dotyczącej, jak również, że stanie się zachętą do lektury dzieł obszerniejszych aż do tekstów źródłowych włącznie.

**Przewodniczący
Światowego Związku
Żołnierzy Armii Krajowej
Okręg Gdańsk
inż. Kazimierz Śliwa**

OD WYDAWCY

Polskie Państwo Podziemne - zarys organizacyjny jest pierwszą pozycją wydawniczą Fundacji im. Armii Krajowej V Okręgu - Lublin. Realizujemy w ten sposób jeden z jej celów statutowych, to jest, dokumentowanie i popularyzowanie historii najnowszej. Działanie to służy nie tylko upamiętnianiu przeszłości, ale przede wszystkim inspirowaniu przyszłości.

Z tych samych względów Fundacja tworzy własny ośrodek szkolny i odwołuje się w tym do tradycji wychowawczych Szkoły Rycerskiej i Szkół Kadetów. Mieszkający i uczący się tam chłopcy właśnie w klimacie historii zdolni będą wzrastać do umiejętności służenia Krajowi pracą i obroną. Otrzymają warunki do wyrobienia życiowej zaradności, zdobycia wykształcenia ogólnego ale z dużym programem politechnicznym oraz wiedzę i praktykę przygotowującą do czynnego życia społecznego i gospodarczego.

Ośrodek tworzy jedną całość z wydawnictwem oraz muzeum i archiwum walk o niepodległość z okresu najnowszej historii Polski. Mają one rzetelnie prezentować działania ludzi, którzy zachowując podstawowe zasady moralne walczyli i pracowali dla swojego pokolenia i pokoleń następnych.

Fundacja podejmuje również wielokierunkową działalność gospodarczą. Tą drogą chce utrzymać swoją niezależność, jednocześnie stwarzając nowe i nowoczesne miejsca pracy i w tym zakresie być użyteczna społecznie. Będzie to również teren nauki praktycznego działania dla jej wychowanków.

Dzieło Fundacji — przygotowanie wychowanków do życia czynnego, zbudowanego na ideałach służby — ma być żywym pomnikiem pamięci dla Tych, którzy oddali życie za Ojczyznę. Wszystkich, którym jest ono bliskie zapraszamy do współtworzenia Fundacji. Działania, czy wkład materialny na rzecz Fundacji są potwierdzane i zapisywane w Księdze Honorowej Fundacji, dla pamięci wychowanków oraz naszych następców.

**W imieniu Rady Fundacji
im. Armii Krajowej V Okręgu - Lublin
Członek Prezydium Rady
Zbigniew Strzalkowski**

Gdańsk - Lublin, sierpień 1991 r.

Aneksja ziem polskich dokonana przez III Rzeszę i ZSRR we wrześniu 1939 roku nie spowodowała — wbrew propagandzie zaborców — utraty suwerenności Państwa. Odtworzony poza terytorium narodowym rząd Rzeczypospolitej utrzymał uznaną przez prawo międzynarodowe konstytucyjną ciągłość władzy, wobec czego zachował uprawnienia i obowiązki reprezentowania polskiej racji stanu oraz kontynuowania — również na terenach zajętych — funkcji władczych, wojskowych i opiekuńczych.

Zorganizowana w Kraju tajna działalność antyokupacyjna przybrała formę państwa podziemnego ponieważ dysponowała:

— aparatem władzy cywilnej — desygnowanej przez legalny rząd - od Delegata Głównego i organów wykonawczych po delegatury terenowe, tworzące sieć administracji państwowej,

- siłą zbrojną, posiadającą status wojsk sojuszniczych

-Radą Jedności Narodowe, jako formą konspiracyjnego parlamentu.

Tworzenie Polskiego Państwa Podziemnego przebiegało w latach 1939-1944 dwutorowo: poprzez spontaniczne[^] improwizowane samoorganizowanie się a następnie scalanie różnych środowisk i grup ludzi świadomie zadeklarowanych patriotycznie i politycznie oraz poprzez struktury organizacyjne nadawane przez konstytucyjne władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźctwie. O rozmiarach zjawiska samoorganizowania się społeczeństwa świadczy raport przekazany Naczelnemu Wodzowi przez Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej w roku 1940 sygnalizujący istnienie w Kraju 150 organizacji konspiracyjnych, z czego 50 o charakterze wojskowym. Ich scalanie w warunkach konspiracji i autonomii poszczególnych struktur, a więc bez możliwości wywierania innego niż moralny nacisku, świadczy, że wywalczenie niepodległego, suwerennego bytu Państwa, uznano powszechnie za cel naczelnny, nad którym nie było żadnych innych — ani osobistych, ani doktrynalnych ani partykularnych.

I. SŁUŻBA ZWYCIĘSTWU POLSKI

Działania zmierzające do powołania w Kraju jednej, ogólnonarodowej organizacji, zdolnej do scalenia powstających ośrodków walki z okupantami, podjęte zostały w przeddzień kapitulacji Warszawy, tj. 27 września 1939 roku.

Właściwym twórcą pierwszej koncepcji, z której - w wyniku dalszych ewolucji - wyłoniło się Polskie Państwo Podziemne, był gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski. Przedłożony przez niego projekt prowadzenia dalszej walki w konspiracji, zyskał akceptację dowódcy obrony Warszawy gen. Juliusza Rómmla, który scedował na gen. Tokarzewskiego posiadany mandat kierowania wszystkimi działaniami obronnymi na terenie Kraju.

Opracowany przez Tokarzewskiego „Statut” ogólnonarodowej organizacji podległej rządowi RP i Naczelnemu Wodzowi, nazwanej Służba Zwycięstwu Polski (SZP) zakładał połączenie w jednolitej strukturze organizacyjnej pionów wojskowego i cywilnego.

Wojskowy człon SZP odtwarzany był przez zawodową kadrę wyższych oficerów (m.in. Grot-Rowecki, Bór-Komorowski. Niedźwiadek-Okulicki, Kortum-Sanojca, Kuczaba-Czachowski) według przedwojennego schematu, w oparciu o przygotowywaną w okresie II Rzeczypospolitej, ściśle utajnioną, sieć tzw. „dywersji pozafrontowej”.

Człon cywilny tworzyła Główna Rada Polityczna (GRP) złożona z przedstawicieli czterech, najbardziej reprezentatywnych ugrupowań politycznych, opozycyjnych wobec rządów przedwrześniowej „sanacji”.

W skład pierwszej grupy GRP weszli:

z Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS): Mieczysław Niedziałkowski, przewodniczący i II z-ca Komendanta Głównego SZP, Kazimierz Pużak, Zygmunt Zaremba,

ze Stronnictwa Ludowego (SL): Maciej Rataj, Józef Niecko, Stefan Korboński,

ze Stronnictwa Narodowego (SN): Leon Nowodworski,

ze Stronnictwa Demokratycznego (SD): Mieczysław Michałowicz.

Wyrażonej w „Statucie” SZP koncepcji jednego, wojskowo-politycznego ośrodka dyspozycyjnego nie zaakceptował gen. Władysław Sikorski, pełniący od 30.IX.39 funkcję premiera, a od 7.XI.39 Naczelnego Wodza.

Ukonstytuowane na emigracji władze zmierzały do utworzenia w Kraju modelu państwa podziemnego opartego o trzy oddzielne organizacyjnie i hierarchicznie od siebie niezależne człony: wojskowy, administracji cywilnej i o przedstawicielstwo narodowe.

Pion wojskowy SZP stał się bazą organizacyjną i zapleczem kadrowym powołanego 13 XI 1939 Związku Walki Zbrojnej (ZWZ), natomiast sprawy pionu cywilnego weszły w stadium negocjacji między Emigracją a Krajem.

II WŁADZE CYWILNE

Do organizowania władz cywilnych przystąpiono w lutym 1940 roku, po opracowaniu przez ministra d/s cywilnych w Kraju Stanisława Kota „Zasad organizacyjnych pracy w Kraju”. Zasady przewidywały powołanie trzech głównych delegatur podległych rządowi: dla terenów włączonych do III Rzeszy, do ZSRR i tzw. Generalnego Gubernatorstwa (GG) utworzonego dekretem Hitlera 12 X 39.

Mimo zdecydowanie negatywnej opinii ZWZ i działającego przy nim Politycznego Komitetu Porozumiewawczego (PKP), rząd przyjął założenia „Zasad”. Ich realizacja uległa jednak zwłoce, ponieważ stronnictwa polityczne nie mogły wynegocjować między sobą obsady personalnej delegatur. Wobec naglącej potrzeby uregulowania tego problemu, rząd wysłał do Kraju w maju 1940 roku pik. Jana Skorobohatego-Jakubowskiego ps. „Vogel” jako Tymczasowego Delegata z zadaniem doprowadzenia do uzgodnienia przez PKP kandydatur. Sytuacja uległa skomplikowaniu po czerwcowej klęsce Francji i czasowym przerwaniu łączności z rządem RP. Wykorzystując posiadane pełnomocnictwa Komendant Główny ZWZ i Tymczasowy Delegat doprowadzili do przekształcenia PKP w Główny Komitet Polityczny (GKP) jako reprezentację polityczną Kraju i 3 VII 40 powołali Zbiorową Delegaturę Rządu. W jej skład, obok Tymczasowego Delegata i Komendanta ZWZ, weszli przedstawiciele PPS, SL, SN i Stronnictwa

Pracy (SP). Inicjatywy tej nie uznał jednak przeniesiony w międzyczasie do Londynu rząd i w grudniu 1940 r. mianował na stanowisko Głównego Delegata Rządu dla terenów GG prof. Cyryła Ratajskiego - z uwagą, że w „w razie potrzeby delegat warszawski będzie mógł decydować w sprawach całego terytorium Rzeczypospolitej”. Warunki okupacji i konspiracji zmieniły to zastrzeżenie w zasadę.

Delegaci Rządu:

Jan Skorobohaty-Jakpbowski, „Vogel" V/1940-VII/1940
Delegatura Zbiorowa VII/1940 - XII/1940
Cyryl Ratajski, „Wartski" XIV1940 - IX/1942
Jan Piekalkiewicz, „Juliański" IX/1942 -11/1943
Jan Stanisław Jankowski, „Soból" III/1943 - III/1945
Stefan Korboński, „Zieliński" IV/1945 - VII/1945

Delegat Rządu był najwyższym reprezentantem władz RP w Kraju, posiadającym swoich odpowiedników w województwach i powiatach. Do jego zadań należało:

- utrzymywanie łączności z rządem, wykonywanie jego poleceń i przekazywanie informacji,
- udzielanie dyrektyw i instrukcji dotyczących postaw i zachowań społeczeństwa,
- gromadzenie materiałów dotyczących przebiegu okupacji,
- w zakresie spraw politycznych współpracował ze stronnictwami, ugrupowaniami i partiami — lecz nie kierował nimi.

Stosunek Delegata do ZWZ-AK regulowały dwie uchwały Komitetu Ministrów d/s Kraju z 16 IV 40 i 10 IV 41, które przeprowadziły wyraźny podział między wojskiem i polityką, zakazując ZWZ-AK zajmowania się działalnością polityczną — natomiast Delegata zobowiązywały do okazywania wojsku wszelkiej pomocy, przede wszystkim w zakresie podporządkowywania mu innych organizacji wojskowych. Uchwały dawały Delegatowi prawo udzielania Komendantowi Głównemu dyrektyw politycznych, kontrolowania budżetu ZWZ-AK, wydawania opinii w sprawie obsady personalnej Komendy Głównej, Komend Obszarów a także prawo otrzymywania okresowych sprawozdań o stanie organizacyjnym i działalności ZWZ-AK.

Wychodząc z założenia, że zakres działalności Delegatury obejmować powinien każdą dziedzinę życia narodu w warunkach okupacji, Cyryl Ratajski już w 1941 roku przystąpił do organizowania organów wykonawczych Delegatury, wzorując się na przedwojennej strukturze rządu i ministerstw.

Delegatura składała się z Biura Prezydialnego oraz resortowych Departamentów. Nie wchodząc w szczegóły podziału pracy, schematów organizacyjnych i przypisanych kompetencji — generalnie

można stwierdzić, że wszystkie ogniwa i szczeble Delegatury, niezależnie od organizowania oporu społecznego i kształtowania zachowań obywateli polskich wobec okupantów, ewidencjonowały i przekazywały za granicę informacje o dokonywanych zbrodniach, rabunkach i zniszczeniach. Równolegle prowadzone były legislacyjne prace przygotowawcze do objęcia suwerennej władzy w przełomowym momencie przejścia spod okupacji do niepodległego bytu oraz — zakładając zmianę granic zachodnich po zakończeniu wojny — studia nad sprawnym zintegrowaniem przyłączonych terytoriów i nad modelem politycznego, gospodarczego i społecznego rozwoju wyzwolonej Polski.

Ta uogólniona charakterystyka dotyczy przede wszystkim takich Departamentów jak: Skarbu (krypt. Żyro), Rolnictwa („Krzew”), Przemysłu i Handlu („Huta”), Likwidacji Skutków Wojny („Stop”). Departamenty Poczty i Telegrafów („Przekaz”) i Komunikacji („Most”) pozostały w wyłącznej gestii pionu wojskowego ze względu na ich znaczenie w przygotowywanym powstaniu zbrojnym.

Komórkami szczególnie ważnymi w kształtowaniu życia okupacyjnego były:

— Biuro Prezydialne Delegatury („Wieża”), które pełniło funkcje

przedwojennego Prezydium Rady Ministrów. Do jego zadań należało m.in.:

— zbieranie materiałów potrzebnych Delegatowi do wykonywania jego obowiązków i ich opracowanie,

— przygotowywanie projektów zarządzeń i instrukcji,

— organizowanie centralnych i terenowych ogniw Delegatury,

— opracowywanie szczegółowych planów pracy oraz czuwanie nad ich realizacją,

— koordynowanie działalności poszczególnych komórek,

— Departament Spraw Wewnętrznych („Rój”), organizował, we współpracy z „Wieżą”, terenowy aparat Delegatury, a ponadto:

— pełnił funkcje wywiadowcze i kontrwywiadowcze (niezależnie od II Oddziału Sztabu KG ZWZ-AK),

— opracowywał tzw. „Instrukcję bezpieczeństwa”, która regulowała zadania organów bezpieczeństwa dotyczące utrzymania porządku publicznego oraz ochrony mienia państwowego i prywatnego w okresie przejściowym,

— zorganizował Korpus bezpieczeństwa Publicznego i czuwał nad jego funkcjonowaniem (policja państwowa),

— bieżąco śledził i analizował funkcjonowanie niemieckiej administracji i przepisy prawne wprowadzane przez okupanta.

— Departament Oświaty i Kultury („Tęcza”) obejmował zakresem działania m.in.:

— organizowanie tajnego nauczania od szczebla podstawowego po szkolnictwo wyższe. O skali przedsięwzięcia świadczy np., że w roku szkolnym 1943–44 objęto nauczaniem na całym terytorium RP 140 tyś. Uczniów od klas V do VII — angażując prawie 9 tyś. nauczycieli. Programy szkół średnich przerabiał 72 tyś. uczniów. Pod koniec okupacji w zakonspirowanych wyższych uczelniach studiowało ponad 10 tyś. studentów, wydano kilkaset dyplomów magisterskich i inżynierskich, kilkadziesiąt doktorskich, przeprowadzono ponad 20 habilitacji,

— organizowanie opieki i pomocy ludziom nauki, kultury i sztuki,

— zabezpieczenie i ochronę pomników kultury narodowej oraz ewidencję dokonywanych przez okupantów rabunków i zniszczeń w dziedzinie nauki, kultury i sztuki.

— Departament Sprawiedliwości („Zwierciadło”). Istotnym elementem działalności była współpraca z podziemnymi cywilnymi sądami specjalnymi oraz komisjami sądzącymi w strukturach Walki Cywilnej. Opracowano m.in. „Kodeks moralności obywatelskiej” stanowiący podstawę sądownictwa konspiracyjnego. Sądownictwo to, wyposażone uchwałą Komitetu Ministrów d/s Kraju w uprawnienia sądów państwowych, orzekło np. w całym okresie okupacji 200 wyroków śmierci za zdradę, szpiegostwo i prowokacje oraz liczne, nie możliwe dziś do uściślenia kary infamii, nagan i upomnień za przestępstwa o mniejszej szkodliwości. Do kierowania walką cywilną i egzekwowania zarządzeń władz podziemnych, Delegat i Komendant Gł. AK powołali wspólny organ — Kierownictwo Walki Cywilnej, przekształcone w lipcu 1943 r. w Kierownictwo Walki Podziemnej (KWP) w składzie: Komendant Główny AK oraz szefowie sztabu, BIP-u, Kedywu i KWC.

— Departament Informacji i Prasy, którego podstawowym zadaniem było przeciwdziałanie propagandzie okupantów i kolportowanie prawdziwej informacji. Zorganizowano nasłuchy radiowe audycji nadawanych przez stacje sojusznicze i neutralne w języku pol-

skim, angielskim, francuskim, włoskim i niemieckim. Wiadomości te, jako serwis prasowy, dostarczane były władzom podziemnym i organizacjom powiązanim z Delegaturą i KG ZWZ-AK. Od roku 1941 do 45 wychodził regularnie oficjalny organ Delegatury „Rzeczpospolita Polska”.

Stały i ścisły kontakt Kościoła z Polskim Państwem Podziemnym otrzymywał — zastępujący przebywającego w Rzymie Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda — Metropolita krakowski kard. Adam Sapieha. Za jego zgodą przewodniczącym Komisji Duchowieństwa w Departamencie Oświaty i Kultury Delegatury Rządu został ks. płk. Tadeusz Jachimowski „Budwicz”, wchodząc równocześnie w skład utworzonej w styczniu 1944 Rady Jedności Narodowej. W lutym 1943 — po uzyskaniu niezbędnej jurysdykcji, ks. Jachimowski mianowany został Wikariuszem Generalnym Biskupa Polowego WP i — zachowując stanowiska we władzach cywilnych objął funkcję szefa Służby Duszpasterskiej w I oddziale Sztabu KG AK.

Wg. szacunkowych obliczeń, funkcje dziekanów i kapelanów w oddziałach partyzanckich i grupach bojowych pełniło ok. 700 kapłanów. Patronatem Kościoła objęta była także konspiracyjna działalność takich stowarzyszeń religijnych jak Akcja Katolicka, Iuventus Chritiana, Sodalicje Mariańskie, Akademickie Stowarzyszenie „Odrodzenie”.

Dekret Prezydenta RP z 26 IV 44 o tymczasowej organizacji władzy na terytorium Polski, nadał Delegatowi Rządu uprawnienia wicepremiera. W oparciu o ten dokument powołana została 3 V 44 Krajowa Rada Ministrów w składzie: Delegat Rządu i trzech ministrów - Adam Bień „Walkowicz”, Stanisław Jasiukowicz „Opolski” i Antoni Pajdak „Traugutt”.

Działalność Delegatury w czasie Powstania Warszawskiego, skoordynowana z KG AK koncentrowała się przede wszystkim w Departamentach:

- Spraw Wewnętrznych, który m.in. wydał zarządzenia o:
 - rekwizycji artykułów pierwszej potrzeby
 - zabezpieczeniu mienia państwowego i poniemieckiego
 - obowiązku świadczeń na rzecz obrony wprowadzające priorytet pracy dla państwa dla mężczyzn i kobiet od 17 do 60 lat
 - dzieleniu się żywnością z tymi, którzy głodują.
 - Pracy i Opieki Społecznej otoczył szczególną opieką mieszkańców potrzebujących pomocy ze środków publicznych.

— Informacji i Prasy — uruchomił radiostację foniczną „Błyskawica”, wprowadził regularne programy Polskiego Radia.

W całym okresie walk aktywną działalność administracyjną i społeczną przejawiała terenowa Delegatura Stołeczna wydając wiele zarządzeń, decyzji i postanowień zmierzających do łagodzenia dramatycznych warunków życia — np. zarządzenia o ratowaniu zasypanych, grzebaniu zmarłych na skwerach i podwórkach, o przepisach sanitarnych, o 24 godzinnych dyżurach w kamienicach, o posterunkach obrony przeciwlotniczej i przeciwpożarowej.

Wicepremier Jankowski i Przewodniczący RJN Pużak przekazywali liczne odezwy i apele do rządu RP, rządów państw sprzymierzonych oraz imiennie do prezydenta Roosevelta i premiera Churchila w których domagali się pomocy dla walczącej Warszawy.

Ostatnim aktem władz podziemnych z okresu Powstania była wspólna odezwa Delegata Rządu, Krajowej Rady Ministrów, Rady Jedności Narodowej i Komendanta Gł. Armii Krajowej z 3 X 44 skierowana do narodu Polskiego informująca o przyczynach Powstania, o braku jakiegokolwiek pomocy i nieuchronnym z tego powodu jego upadku.

III.REPREZENTACJA POLITYCZNA

Przedstawicielstwo społeczeństwa tworzyły zakonspirowane ugrupowania reprezentujące główne kierunki polskiej myśli politycznej, dysponujące znaczącym, opiniotwórczym zapleczem swoich członków i zwolenników.

Były to:

Polska Partia Socjalistyczna,	kryptonim „Koło”
Stronictwo Ludowe	„Trójkąt”
Stronictwo Narodowe	„Kwadrat”
Stronictwo Demokratyczne	„Prostokąt”
Stronictwo Pracy	„Romb”

Mimo istniejących między nimi różnic doktrynalnych, ideologicznych i programowych, ugrupowania te, zachowując niezależno-

ść organizacyjną wypracowały kompromisową, parlamentarną formułę współpracy i deklarowały na czas trwania wojny lojalne, konstruktywne współdziałanie z rządem, jego Delegaturą w Kraju i Komendą Gł. ZWZ-AK na rzecz odzyskania niepodległości i suwerennego bytu.

Etapy organizacyjne przedstawicielstwa politycznego:

— Główny Komitet Polityczny (GKP)

— Polityczny Komitet Porozumiewawczy (PKP)

— Krajowa Reprezentacja Polityczna (KRP)

— Rada Jedności Narodowej (RJN) — powołana do życia dekretem Delegata Rządu 9144, której Przewodniczącym został Kazimierz Pużak „Bazyli”. W skład RJN wchodziło 17 przedstawicieli: po trzech z PPS, SL, SN, SP i po jednej ze Zjednoczenia Demokratycznego (SD, Związek Odbudowy RP, Organizacja Polski Niepodległej), z „Raławic” (Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej), z „Ojczyzny” (autonomiczne SN na ziemiach zachodnich) oraz z duchowieństwa (ks. płk. T. Jachimowski) i ze spółdzielczości.

Warunki okupacji uniemożliwiały tworzenie i funkcjonowanie organu zbyt licznego ze względu na ryzyko dekonspiracji i infiltracji. Tym tłumaczy się, że w skład tego podziemnego parlamentu nie wchodziły organizacje niewielkie, mało reprezentatywne a także post sanacyjne i skrajnie radykalne, wywodzące się z Falangi i Obozu Narodowo Radykalnego.

Jawnie wrogie stanowisko wobec legalnych władz polskich zajęli komuniści. Ocaleni z pogromu Komunistycznej Partii Polski dokonanego przez Komintern w 1938 r., reaktywowali przy pomocy tzw. „grupy inicjatywnej” przetrzonej z terytorium ZSRR w roku 1942 swoją partię pod zakamuflowaną nazwą Polskiej Partii Robotniczej. Jako sojusznicy agresora reprezentowali program obcy, inspirowany z zewnątrz, spreczny z polską racją stanu — dlatego jakiegokolwiek porozumienie z nimi było niemożliwe ze względów zasadniczych. W lutym 1944 r. Delegatura i RJN powołały Społeczny Komitet Antykomunistyczny („Antyk”), który prowadził szeroko zakrojoną akcję demaskacyjną. Wydana przez „Antyk” odezwa, podpisana przez 24 różne ugrupowania polityczne, piętnowała PPR jako agenturę realizującą pod przykryciem patriotycznych haseł sowieckie cele polityczne.

Miarą aktywności, zaangażowania i kultury politycznej społeczeństwa może być rozwój i zasięg - mimo stosowania wyniszczającego terroru kolportowanej prasy i wydawnictw konspiracyjnych o różnych założeniach ideowo-politycznych i programach społeczno-gospodarczych. Ilość wydanych w okresie okupacji, w miarę regularnie, czasopism wynosiła ok. 1400 tytułów i - niezależnie od periodyków — 1100 tytułów książek i broszur, co jest ewenementem w skali okupowanej Europy.

IV. SIŁY ZBROJNE

Ukonstytuowany we Francji rząd RP nie zaakceptował powołanej przez gen. Tokarzewskiego Służby Zwycięstwu Polski, na co miały wpływ nie tylko różnice poglądów dotyczące koncepcji organizacyjnej, ale również nie wyciszone jeszcze animozje polityczne i personalne. Zmierzające do ograniczenia mniej lub bardziej spontanicznych inicjatyw organizowania form walki z obydwooma okupantami, uchwałą rządu utworzony został Komitet Ministrów d/S Kraju z gen. Kazimierzem Sosnkowskim jako przewodniczącym. 13.XI — na mocy decyzji tegoż Komitetu, powołano Związek Walki Zbrojnej (ZWZ) jako tajną organizację o wyłącznie wojskowym charakterze, mianując gen. Sosnkowskiego Komendantem Głównym.

O powołaniu ZWZ — pomijając gen. Tokarzewskiego — powiadomiono „Instrukcją dla ob. Rakonia” (ówczesny pseudonim St. Roweckiego szefa sztabu SZP, która, datowana 4 grudnia 1939 r., dotarła do adresata 5 stycznia 1940 r.

Jakkolwiek skoncentrowanie za granicą decyzji w sprawach prowadzenia walki na terenach okupowanych budziło uzasadnione zastrzeżenia w Kraju, dowództwo SZP zdyscyplinowanie i lojalnie, zastosowało się do „Instrukcji”.

Rozwiązanie całościowej struktury SZP, nie wymagało konstruowania od podstaw pionu wojskowego, ponieważ tworzony przez profesjonalistów, okazał się przydatny jako organizacyjny i kadrowy trzon ZWZ.

„Instrukcja dla ob. Rakonia” ustalała, że Związek Walki Zbrojnej jest organizacją:

— jednolitą, jedyną działającą na terenie Kraju i nie może być w żadnym przypadku związkiem kilku organizacji pokrewnych,

— ogólnonarodową, ponad partyjną i ponad klasową, skupiającą Polaków pragnących walczyć z okupantami, bez względu na ich przekonania społeczne i polityczne,

— mającą podstawowe zadania:

— organizowanie i kierowanie walką bieżącą,

— opracowanie doktryny powstania powszechnego,

— przygotowanie warunków do odtworzenia sił zbrojnych w momencie odzyskiwanej niepodległości.

Intensywna rozbudowa organów dowodzenia i dostosowywania ich do zmieniających się warunków, sytuacji i okoliczności - nie naruszając podstawowych norm — trwała do roku 1943, poczym nastąpił okres funkcjonowania w pełni ukształtowanych struktur.

1. Etapy organizacyjne Sił Zbrojnych w Kraju

— Służba Zwycięstwu Polski 27 IX 39-13 XI 39

— Związek Walki Zbrojnej 13 XI 39 -14 II 42

— Armia Krajowa 14 II 42 -19 I 45

— Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj 13 V 45 - 5 VIII 45

2. Dowódcy

— gen. bryg. M. Karaszewicz-Tokarzewski

„Torwid” 27 IX 39-5 I 40

— gen. broni K. Sosnkowski „Godziemba” 13 XI 39-30 VI 40

— gen. bryg. St. Rowecki „Grot” 30 VI 40 - 30 VI 43

— gen. dyw. T. Komorowski „Bór” 17 VII 43-5 X 44

— gen. Bryg. L. Okulicki „Niedźwiadek” 21X1144-19145

(od 5 X 44 p.o. K-ta Gł. AK)

- płk. J. Rzepecki „Ożóg” „Prezes” 3 IV 45-5 VIII 45

3. Łączność z rządem RP

W listopadzie 1939 r. gen. Sikorski wydał rozkaz nawiązania lotniczej łączności z Krajem. Pierwszy lot odbył się z 14 na 15 lutego 1941r., ostatni z 26 na 27 grudnia 1944. W tym czasie przyjęto w różnych placówkach odbioru zrzutów 443 tony sprzętu, 35 mln. dolarów, 19 mln. marek niem. Do służby w ZWZ-AK przerzucono

drogą lotniczą 316 wojskowych różnych specjalności („cichociemni” - cc), 28 cywilnych kurierów i 4 osobową brytyjską misję wojskową. W Kraju zginęło ogółem 112 cc.

W lutym 1940 r. KG ZWZ przystąpiła do organizowania zagranicą Baz jako organów wykonawczych Komendy Głównej. Do ich obowiązków należało:

— organizowanie łączności między Centralą a Krajem przy pomocy radia, emisariuszy i kurierów,

— planowanie przesyłek materiałowych do Kraju,

— przygotowywanie dla Kraju specjalistów w zakresie łączności radiowej, dywersji, wywiadu, kurierów i przewodników granicznych,

— organizowanie przejść granicznych i szlaków łączności.

Zorganizowane zostały Bazy:

nr 1 w Budapeszcie, krypt. „Romek”

nr 2 w Bukareszcie, krypt. „Bolek” (przeniesiona w XI '41 do Stambułu /Konstantynopola)

nr 3 w Sztokholmie, krypt. „Anna”

Placówki w Belgradzie, krypt. „Sława” — działająca do IV '41

w Stambule, krypt. „Bey”

w Atenach, krypt. „Grzegorz” — działająca do IV '41

w Aleksandrii, krypt. „Alek”

oraz Placówki pomocnicze w USA, Brazylii, Szwajcarii, Francji, Hiszpanii i Portugalii.

4. Wywiad

Działalność wywiadowcza skoncentrowana była w II Oddziale Sztabu Komendy Głównej ZWZ-AK.

Wywiad Przemysłowy „Arka” — zorganizowany w 1940 r., podzielony na specjalistyczne referaty rozpracowujące chronione przez Niemców ścisłą tajemnicą problemy z zakresu: przemysłu wojennego, produkcji okrętowej, lotniczej, komunikacji, łączności, hutnictwa, wszelkich modyfikacji i wynalazków. Jednym z największych sukcesów „Arki” było zdobycie i przekazanie do Londynu rozpracowanych przez polskich naukowców części rakiety V2.

Wywiad Ofensywny „Marcjanna” — sformowany w SZP pod kryptonimem „Stragan” podzielony był na 6 referatów:

- Zachód, obejmujący tereny II Rzeszy
- Północ, obejmujący tereny Pomorza i Prus Wschodnich
- Południe, obejmujący tereny na płd. od Warszawy i od granic Polski do Wiednia
- Wschód, obejmujący tereny na wschód od Warszawy
- Kolejowy
- Lotniczy

W sierpniu 1942 r. „Stragan” został zdziesiątkowany przez Gestapo. W odbudowanej strukturze odtworzono trzy sieci wywiadowcze ukierunkowane na tereny GG („Arkadiusz”), zachodnio-północne („Lombard”) i wschodnie („WW-72). Mimo kilku fal areztowań, jakie uderzyły w wywiad ofensywny, działalność nie została ani zawieszona ani przerwana.

Zdobywane i przekazywane aliantom materiały zyskały ich wysokie uznanie.

5. Scalanie organizacji wojskowych.

Zlecone decyzjami rządu RP i Naczelnego Wodza - nadającymi wyłącznie ZWZ-AK charakter Armii Polskiej — scalanie oddziałów wojskowych podległych różnym organizacjom, ugrupowaniom i orientacjom politycznym, trwało do sierpnia 1944 r. Większość rozproszonych sił zdołano wcielić w szeregi Armii Krajowej, jakkolwiek niektóre organizacje zatrzymały do swojej dyspozycji nieliczne stosunkowo oddziały nadając im charakter straży, milicji lub bojówek.

Podporządkowały się Dowództwu AK (m.in.)

- Bataliony Chłopskie (BCH)
- Narodowa Organizacja Wojskowa (NÓW)
- Socjalistyczna Organizacja Bojowa (SOB)
- Obóz Polski Walczącej (OPW)
- Tajna Armia Polska (TAP)
- „Unia” związana ze Stronictwem Pracy
- Związek Czynu Zbrojnego (ZCZ)
- „Raławice” ze Zw. Młodzieży Wiejskiej
- Polska Organizacja Zbrojna (PÓZ)
- Konfederacja Zbrojna (KZ)
- Związek Podoficerów Rezerwy (ZPR)
- Tajna Organizacja Wojskowa (TOW)

Nie podporządkowały się odłamy skrajne: kontynuująca oenrowskie tradycje tzw. „Grupa Szańca”, lewicowa Polska Armia Ludowa (PAL) i - oczywiście — komunistyczna Armia Ludowa (AL).

6. Struktura terenowa

Całe podporządkowane D-cy ZWZ-AK terytorium. Polski podzielone było na obszary i okręgi. Obszar składał się z dwóch lub trzech okręgów natomiast okręg obejmował z reguły teren województwa. Niektóre okręgi podlegały bezpośrednio KG ZWZ-AK inne komendantom obszarów. Okręg dzielił się na kilka inspektoratów, a tym podlegały dwa lub trzy obwody. Obwody z kolei podzielone były na rejony lub podobwody, z których każdy miał podporządkowanych sobie kilka placówek. Tak więc placówka była najmniejszą komórką organizacyjną kierującą pracą w jednej lub kilku gminach. Na czele obszarów, okręgów, inspektoratów i obwodów stali komendanci ze sztabem, na czele rejonów i placówek, komendanci z kilkoma ludźmi do pomocy.

Siedziby Okręgów	krypt.	Insp.	Obwod.
Białystok	Pełnia	6	14
Brześć n. Bugiem	Kwadra	4	10
Katowice	Serce	5	24
Kielce	Jodła	5	12
Kowel	Konopie	5	12
Kraków	Muzeum	8	29
Lwów	Leszek	6	23
Lublin	Rolnik	5	14
Łódź	Barka	6	18
Nowogródek	Nów	4	7
Poznań	Pałac	8	26
Stanisławów	Afryka	3	10
Wilno	Wiano	1	10
Tarnopol	Tarcza	4	15
Toruń	Pomnik	10	29
Warszawa-Miasto	Drapacz	6	1

7. Walka bieżąca

Zjawisko samorządnego organizowania oddziałów partyzanckich, jako kontynuacji walk wrześnieowych oraz indywidualne podejmowanie improwizowanych zamachów, akcji sabotażowych i dywersyjnych nabrało na przełomie lat 1939-40 charakteru niemal żywiołowego. Intencje podejmowania tego typu działań były niewątpliwie godne uznania, jednak wykorzystywanie przez okupantów każdego pretekstu „uzasadniającego” nasilanie represji i stosowanie odpowiedzialności zbiorowej powodowały, że konsekwencje tych akcji okazywały się niewspółmiernie dla strony polskiej tragiczne. Dlatego w marcu 1940 r. w KG ZWZ utworzona została samodzielna komórka - Związek Odwetu (ZO) — której zadaniem było dostosowanie wszelkich działań sabotażowo-dywersyjnych i walk partyzanckich do założeń organizacyjnych i celów strategicznych ZWZ. Chodziło o zracjonalizowanie akcji najskuteczniej nadwyrężających potencjał wojenny Niemiec, o takie skoordynowanie działań bojowych, które hamowałyby eskalację represji i chroniły ludność przed grasującymi — programowo wrogimi — bandami. Odpowiednie rozkazy o powołaniu ZO oraz „Wytyczne działań dywersyjno-sabotażowych” skierowane zostały do Komendantów Obszarów i Okręgów. Działalność ZO nie ograniczała się tylko do terenów GG. W jego ramach zorganizowano referat „Reich” który — wykorzystując kontakty z polskimi robotnikami wywiezionymi do Niemiec — przynosił dywersję i sabotaż na terytorium II Rzeszy.

Po rozpoczęciu wojny niemiecko-sowieckiej, zaczęła pracować przeciwniemiecka organizacja sabotażowo-dywersyjna poza wschodnimi granicami Państwa, oznaczona kryptonimem „Wachlarz”. „Wachlarz” działał na pięciu ukierunkowanych tzw. odcinkach: I — Lwów-Żmerynka-Winnica (działalność nie wyszła poza fazę wstępnej organizacji), II – Kowel – Kijów – Czerkasy, III – Brześć - Homel. IV - Lida-Witebsk-Smołeńsk. V - Wilno-Dyneburg-Potock. W połowie 1943 r. ZO i „Wachlarz” zostały połączone i podporządkowane Kierownictwu Dywersji (Kedywowi), co uznać można za logiczną konsekwencję zerwania przez ZSRR (26 IV) stosunków dyplomatycznych z Polską.

W grudniu 1940 r. rozpoczyna w Warszawie działalność utworzona przez wybitnego działacza harcerskiego Aleksandra Kamińskiego „Dąbrowskiego” - Organizacja Małego Sabotażu krypt. „Wawer”. Mimo że inicjatywa ta wyszła z kręgów harcer-

skich, „Wawer” nie był organizacją harcerską lecz ogólnie społeczną, dość ściśle związaną z Okręgiem Warszawskim ZWZ-AK (harcerze stanowili w niej mniej niż połowę kadry, a w styczniu 1944 r. zostali w ogóle wycofani z jej szeregów).

Od chwili swego powstania „Wawer” skutecznie rozpowszechniał nastroje społeczeństwa polskiego, tworząc dla okupanta atmosferę stałego zagrożenia i psychicznego terroru. Niezliczona w swej pomysłowości działalność, zajmuje w obrazie lat okupacji trwałe miejsce, nadając im swoisty koloryt i autentyzm. To „Wawer” inicjował i przeprowadzał takie akcje, jak m.in. uliczne audycje magnetofonowe, jawny kolportaż polskich mutacji prasy „gadzinowej”, rozlepianie dezorganizujących życie pseudoniemieckich rozporządzeń, wywieszanie flag narodowych, pokrywanie murów znakami kotwicy (PW), antyniemieckimi napisami, hasłami i rysunkami. Wzorowana na metodach „Wawra” działalność, prowadzona była — pod różnymi kryptonimami — we wszystkich terenowych ogniwach organizacji konspiracyjnych.

Środowisko harcerskie przeszło do pracy podziemnej 27 IX 39, gdy w Warszawie powołana została Główna Kwatera Harcerzy — kryptonim „Szare Szeregi” Komenda Pogotowia Harcerok - krypt. „Bądź Gotów”. Obie organizacje, zachowując atrybuty ruchu harcerskiego z okresu II Rzeczypospolitej, rozpoczęły działalność na terytorium Państwa w granicach z roku 1939 w ścisłym powiązaniu z Delegaturą Rządu i KG ZWZ-AK, przyjmując jako główną tezę programową wychowanie przez walkę, wyrażoną w hasle „dzisiaj — jutro — pojutrze” (okupacja — powstanie — praca dla wyzwolonej Polski).

W Szarych Szeregach praca wychowawcza prowadzona była na trzech płaszczyznach dostosowanych do grup wiekowych młodzieży.

1. Zawiszacy (Z) - grupowali chłopców od 12 do 15 lat. Zajęcia prowadzono w formach możliwie najbardziej zbliżonych do normalnego życia harcerskiego (zbiórki, wycieczki, zdobywanie stopni i sprawności, nauka jako przygotowanie do „pojutrze”)

2. Bojowe Szkoły (BS) - grupowały młodzież od 16 do 18 lat. Obowiązywało działanie przygotowujące do „jutra” i „pojutrze”, a więc: nauka na tajnych kompletach szkół średnich, w szkołach podoficerskich (krypt. „Wiarus”), wojskowe szkolenie indywidualne

(krypt. „Sklepy”), a także mały sabotaż i kolportaż wydawnictw podziemnych.

3. Grupy Szturmowe (GS) - skupiały młodzież powyżej 18 lat, czyli w wieku mobilizacji. Od jesieni 1942 r. GS-y weszły w krąg oddziaływania wojska tworząc wydzielone, doborowe oddziały dyspozycyjne Kedywu K-dy Głównej AK i Komend Okręgów (Brygady Dywersyjne „Broda”). Szare Szeregi liczyły w 1944 r. ok. 10 tys. harcerzy i wyszkoliły ok. 300 instruktorów. Od 1942 r. prowadziły pod patronatem wojska własną szkołę podchorążych „Agrikola”. W czasie Powstania Warszawskiego walczyły wyodrębnione bataliony harcerskie: w Zgrupowaniu „Radosław”, „Zośka” (Broda 53), „Parasol”, „Miotła”, „Pięść”, „Czata 49”, w zgrupowaniu „Róg” batalion „Wigry”.

Organizacja Harcerek współpracowała:

— z ZWZ-AK w zakresie służby sanitarnej, łączności i gospodarczej,

— z Delegaturą Rządu w zakresie opieki nad dziećmi, wysiedlonymi, jeńcami i więźniami, organizowania świetlic, pracy w sierocińcach i domach dziecka, prewentoriach i szpitalach.

Walkę z propagandą wroga podjęły Informacji i Propagandy (BIP) na szczeblach Komendy Głównej i Komend Okręgów ZWZ-AK, prowadząc zakrojoną na bardzo szeroką skalę działalność wydawniczą. Rozbudowana i dobrze wyposażona baza poligraficzna (np. Tajne Wojskowe Zakłady Wydawnicze posiadały w Warszawie 12 drukarni) umożliwiała regularne wydawanie takich pism jak m.in.: centralny organ K-dy Głównej — „Biuletyn Informacyjny” w nakładzie od 19 tys. w roku 1941 do 43 tys., w 1944, „Wiadomości Polskie” w 10 tys. egzemplarzy, jak przeznaczony dla jeńców polskich „Głos Ojczyzny” oraz wiele regulaminów i czasopism fachowych.

W ramach BIP działał Podwydział Propagandy Dywersyjnej „N” redagujący i kolportujący szerzące defetyzm pisma w języku niemieckim, których nakłady sięgały 9 tys. egzemplarzy. Przez cały okres działalności (1941-44) wydrukowano i rozprowadzono na terenie Niemiec oraz w kierunku frontu wschodniego przeszło milion egzemplarzy.

Jakkolwiek brak jest szczegółowych danych obejmujących wszystkie efekty akcji bojowych i sabotażowo-dywersyjnych przeprowadzonych w okresie całej okupacji na terenie Kraju przez jed-

nostki ZWZ-AK, to pogląd na zakres i rozmiary samoobrony i czynnej walki bieżącej mogą dać następujące zestawienia za czas od 1942 do 30 VI 44 przekazywane przez KG AK w raportach do Naczelnego Wodza

Uszkodzono parowozów	6.930
Uszkodzono wagonów kolejowych	19.058
Zniszczono cystern benzyny	1.167
Wykolejono pociągów	732
Podpalono transportów	443
Zniszczono samochodów wojskowych	4.326
Wysadzono mostów	38
Spalono magazynów wojskowych	122
Wykonano zamachów na Niemców	5.733

W ramach samoobrony — od 1 I 43 do 30 VI 44 zlikwidowano 2.015 agentów Gestapo.

Propaganda komunistyczna lansowała hasło, że „Armia Krajowa, sprzyjająca Niemcom, stała z bronią u nogi”.

8. Wzmóżona akcja dywersyjna „Burza”

Przygotowywane przez ZWZ-AK od 1940 r. dwa plany powstania powszechnego w Kraju, okazały się pod koniec roku 1943 nie przydatne. Instrukcje naczelnego Wodza przekazywane Komendzie Głównej AK stwierdzały, że z uwagi na aktualne uwarunkowania wojskowo-polityczne, nie można liczyć na anglosaską pomoc i współdziałanie (osłona lotnicza, desanty, bombardowania, zrzuty). Natomiast sytuacja na froncie wschodnim wskazywała, że terytorium Polski opanowywane będzie przez Armię Czerwoną. W takich okolicznościach pion operacyjny K-dy Gł. AK opracował nowy plan, opatrzony kryptonimem „Burza”, polegający na wzmóżonej akcji dywersyjnej skierowanej przeciw wycofującym się Niemcom. W założeniach miał on osiągnąć dwa ściśle ze sobą związane cele:

— wojskowy polegający na zaatakowaniu wszystkimi siłami Armii Krajowej tylnych oddziałów wojsk niemieckich, przed wkroczeniem Armii Czerwonej,

— polityczny sprowadzający się do utworzenia na obszarach wyzwolonych przez AK władz administracyjnych, które w imieniu

rządu Rzeczypospolitej objęłyby i sprawowały władzę, występując wobec ZSRR jako siła sojusznicza, ale całkowicie suwerenna.

Akcja miała rozpocząć się po przekroczeniu przez wojska sowieckie przedwojennej granicy Polski i obejmować kolejno te obszary, ku którym zbliżać się będzie front. Rozkaz przygotowania i rozpoczęcia Burzy K-da Gł. AK wydała w listopadzie 1943r. przeprowadzono wówczas na niektórych terenach mobilizację żołnierzy AK, łączono mniejsze oddziały partyzanckie w większe jednostki nadając im numery i nazwy pułków i dywizji przedwojennych, co podkreślało ciągłość tradycji Armii Polskiej i m.in. przyczyniało się do tego, że w sierpniu 1944 Armia Krajowa uznana została oficjalnie przez W. Brytanie i USA za regularne wojsko sojusznicze.

Straż przednia Armii Czerwonej dotarła w rejon Sarn na początku stycznia 1944 r., a w lutym doszło na Wołyniu do pierwszego, taktycznego współdziałania AK z liniowymi jednostkami radzieckimi. W miarę przesuwania się frontu, walkę z wycofującymi się wojskami niemieckimi podejmowały kolejne Okręgi. W ich wyniku wyzwolono własnymi siłami wiele miast i terenów, zadając nieprzyjacielowi poważne straty w ludziach i sprzęcie, przerywając linie zaopatrzeniowe, wiążąc w walce szereg większych jednostek, które mogłyby być użyte na froncie.

Wojskowy cel Burzy został wykonany. W przełomowym okresie żołnierze AK spełnili swój patriotyczny i obywatelski obowiązek - nie czekali biernie na wyzwolenie Kraju przez obce wojska. Jednak ten polski wkład w pokonanie wspólnego wroga nie znalazł ani uznania ani aprobaty władz radzieckich, którym powodzenie Burzy komplikowało ich plany polityczne. Za przesuwanym się frontem nadchodziły służby NKWD. Rozpoczęło się rozbrajanie, rozstrzelanie, deportacje i represjonowanie żołnierzy AK.

Nie osiągnięto natomiast celu politycznego. ZSRR po zdobyciu ziem polskich, przejmował ich administrację uległą, zawczasu przygotowaną ekipą działaczy komunistycznych. Nie utrzymując od kwietnia 1943 r. stosunków dyplomatycznych z legalnym rządem polskim, traktował jego przedstawicieli w Kraju jako „wroga dywersję na tyłach frontu” i przystąpił do ich zacieklego tropienia i eliminowania.

V. KONIEC POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO

Kulminacyjnym punktem Burzy a zarazem największą bitwą stoczoną przez Armię Krajową, było Powstanie Warszawskie. Jego upadek spowodował decydujące dla "Polskiego Państwa Podziemnego" konsekwencje - naruszył bowiem dotychczasowe struktury organizacyjne i rozproszył centralne kierownictwo oraz podważył — choć nie zniweczył — wiarę społeczeństwa w możliwość prowadzenia dalszej, skutecznej, suwerennej polityki Państwa.

Umowa kapitulacyjna kończąca dramat Powstania ustalała, że oddziały AK — jako integralna część Polskich Sił Zbrojnych — opuszczą miasto 4 i 5 a ludność cywilna do 7 października. Przewidując wynikające stąd rozproszenie władz Państwa Podziemnego, Departament Spraw Wewnętrznych Delegatury opracował pod koniec Powstania system nawiązania łączności, wg którego rozlokował: Delegata Rządu, KRM, Przewodniczącego RJN w Krakowie, gen. Okulickiego w Częstochowie, pozostałych członków Delegatury i RJN w podwarszawskich miejscowościach wzdłuż linii Pruszków Milanówek-Grodzisk.

Odchodzący do niewoli gen. Bór-Komorowski — mianowany 30 IX Naczelnym Wodzem — wyznaczył swoim następcą gen. Niedźwiadka-Okulickiego i 1 X przekazał tę wiadomość wszystkim Okręgom. Gen. Okulicki opuścił Warszawę z ludnością cywilną.

Trudne warunki odtwarzania porozrywanych struktur organizacyjnych komplikowały dodatkowo przypadki powoływania — w przeświadczeniu, że władze podziemne zginęły w czasie działań bojowych lub dostały się do niewoli — samozwańczych kierownictw politycznych. 18 X Delegat Rządu, KRM i RJN wydały wspólną odezwę informującą, że po opuszczeniu Warszawy cywilne władze Polskiego Państwa Podziemnego wykonują nadal swoje ustawowe funkcje na terenie Kraju. Odezwa rozproszyła wątpliwości i wprowadziła pewne uspokojenie. Skomplikowała się natomiast sprawa obsady K-ta Gł. AK. Sztab Naczelnego Wodza przekazał Okręgom decyzję uchylającą nominację nadaną przez gen. Komorowskiego generałowi Okulickiemu i ustalał, że dowodzenie wojskiem w Kraju przejmuje Londyn, a gen. Okulicki będzie jedynie „pełnił obowiązki” K-ta Gł. AK. Ponieważ była to próba po-

wrotu do zaniechanej w 1940 r. koncepcji, a ponadto w ówczesnych uwarunkowaniach destrukcyjnie wpływała na dyscyplinę w wojsku, zdecydowanie przeciwstawili się temu Delegat z KRM, RJN i gen. Okulicki. Uzgodnienia między Centralą a Krajem przedłużały się tak, że nominację Prezydenta RP na K-ta Gł. AK otrzymał gen. Okulicki dopiero 21 XII.

Tymczasem ZSRR, dyskontując osiągnięte sojuszniczym wysiłkiem sukcesy militarne, uzyskuje coraz większy wpływ na polityczne decyzje aliantów i bieg wydarzeń nabiera wyraźnie niekorzystnego dla spraw Polski przyspieszenia. W listopadzie ustąpił ze stanowiska premiera rządu RP Stanisław Mikołajczyk, dopatrujący się możliwości współpracy z PKWN.

W grudniu PKWN przekształcił się w Tymczasowy Rząd Polski i uznany został natychmiast przez ZSRR za jedyną, oficjalną reprezentację Polski.

W styczniu 1945 r. ruszyła ofensywa radziecka. W jej wyniku cały obszar, na którym działały nie okrzeple po klęsce warszawskiej naczelne władze Polskiego Państwa Podziemnego, objęty został administracją lubelskiego TRP i rozpoczęły represje analogiczne do praktykowanych na wcześniej zajętych terenach.

19 stycznia gen. Okulicki dla uniknięcia ewentualnych starć, do których mogłoby dojść między zajmującymi zachodnie obszary Rzeczypospolitej wojskami sowieckimi a oddziałami Armii Krajowej — z upoważnienia Prezydenta RP — wydał i przekazał do Okręgów rozkaz o rozwiązaniu AK — co oznaczało początek likwidacji Polskiego Państwa Podziemnego.

11 lutego konferujący w Jałcie przywódcy USA, W. Brytami i ZSRR uzgodnili pozostawienie Polski w strefie wpływów sowieckich. Sprawa polska dostała się w tryby wielkiej polityki światowej i stała się elementem przetargowym między demokracjami zachodnimi i Związkiem Radzieckim.

28 marca zostali podstępnie aresztowani przez NKWD, zaproszeni na negocjacje do Pruszkowa k. Warszawy: Delegat Rządu wicepremier J. St. Jankowski wraz z KRM, Przewodniczący RJN K. Pużak, K-t Gł. AK gen. Okulicki oraz 10 członków władz podziemnych. Wywiezieni do Moskwy, odpowiadali przed sowieckim sądem (tzw. „Proces szesnastu”) za dywersyjną działalność na tyłach frontu. Żadne z mocarstw sojuszniczych nie zareagowało na ten bezprzykładowy akt bezprawia.

Wyrok w procesie moskiewskim zapadł 21 czerwca, a 29 cofają swoje uznanie rządowi RP w Londynie Francja i Szwecja. 5 lipca czynią to samo USA i W. Brytania. Rząd Polski na uchodźstwie przestał być podmiotem prawa międzynarodowego.

Podejmowane jeszcze były w Kraju rozpaczliwe, pełne poświęceń wysiłki odtworzenia struktur konspiracyjnych, ale nie miały już one cech państwa podziemnego.

Płk. Jan Rzepecki działał jako Delegat Sił Zbrojnych w Kraju od 3 kwietnia do 5 sierpnia, a p.o. Delegata Rządu Stefan Korboński od 11 kwietnia do 27 czerwca (w nocy na 28 aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa).

1 lipca 1945 r. Rada Jedności Narodowej wydała odezwę „Do Narodu Polskiego i Narodów Zjednoczonych”, w zakończeniu której stwierdza:

„...Koniec wojny z Niemcami zastał Polskę w sytuacji niesłychanie trudnej, a nawet tragicznej. Gdy inne narody, zwłaszcza zachodnie, po zlikwidowaniu okupacji niemieckiej odzyskały rzeczywistą wolność i mogły przystąpić samodzielnie do urzędzenia sobie życia, Polska w wyniku wojny, w której poniosła największe ofiary, znalazła się pod nową okupacją, z rządem narzuconym przez ościenne mocarstwo i bez wyraźnych widoków na pomoc swoich zachodnich sojuszników. W tym stanie rzeczy polityka nieustępliwości wobec uchwał krymskich, prowadzona przez rząd Polski w Londynie, zaczęła rozmijać się z faktami dokonanymi, stworzonymi przez Rosję w Kraju. (...)

Z chwilą powstania nowego rządu i uznania go przez mocarstwa zachodnie, kończy się dla nas możliwość legalnej walki konspiracyjnej, opartej o uznawany powszechnie rząd w Londynie, a powstaje problem jawnej walki stronnictw demokratycznych w Polsce o cele narodu i o swe programy. W tej jawnej walce Polska Podziemna nie chce stwarzać trudności ludziom dobrej woli, którzy znaleźli się w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. Nie chce też ona krępować poszczególnych stronnictw w wyborze dróg i linii taktycznej, którą w tej walce pójść będą chciały czy musiały.

Na sesji w dniu 1 lipca 1945 roku wszystkie stronnictwa demokratyczne Polski Podziemnej, reprezentowane w Radzie Jedności Narodowej, powzięły jednomyślnie uchwałę rozwiązania Rady i podania tego fakty dowiadomości Kraju i zagranicy."

Historycy i politolodzy, specjalizujący się w badaniu okresu II Wojny Światowej, uznają zorganizowanie i funkcjonowanie Polskiego Państwa Podziemnego w warunkach totalitarnej okupacji za ewenement w skali europejskiej. Wybitny polski socjolog, prof. Jan Szczepański w „Niekórych aspektach funkcjonowania państwa podziemnego” - pracy opublikowanej w „Dziejach Najnowszych” (zesz. 1-4 z roku 1982) wyraża taką opinię:

„...Polska zademonstrowała swoją zdolność do stworzenia państwa w warunkach najtrudniejszych, do stworzenia jego instytucji, objęcia działaniem prawie wszystkich zakresów cywilnego życia narodu, ratowania substancji gospodarczych, społecznych i kulturalnych. A to wymagało godnych podziwu umiejętności, twórczych metod pracy i dyscypliny społecznej, dalekowzrocznej mądrości politycznej, a więc tych elementów świadomości i cech narodowych, które decydują o trwałości bytu narodowego...”

VI. KALENDARIUM

1939

- 27 IX Gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski otrzymuje pełnomocnictwo do kierowania dalszą walką.
Formowanie Służby Zwycięstwu Polski
- 28 IX Kapitulacja Warszawy
- 30 IX Wł. Raczkiewicz - Prezydentem Rzeczypospolitej Polski
- 7X1 Gen. Wł. Sikorski - Premierem rządu RP
- 13X1 Gen. Wł. Sikorski — Naczelnym Wodzem WP
Powołanie w Paryżu Komitetu Ministrów d/s Kraju.
Utworzenie Związku Walki Zbrojnej. Nominacja gen. Kazimierza Sosnkowskiego na stanowisko Komendanta Głównego ZWZ.

1940

- 5 I Przybycie z Paryża do Warszawy pierwszych kurierów Komendy Gł. ZWZ
- 16 I Ustanowienie Komend ZWZ

- 7 III plk Stefan Rowecki na okupację niemiecką
gen. Michał Tokarzewski na okupację sowiecką
Gen. Tokarzewski w drodze do Lwowa aresztowany
przy przekraczaniu granicy przez NKWD.
- 10 VI Przybycie z Paryża do Warszawy Tymczasowego
Delegata
Rządu plk Jana Skorobohatego-Jakubowskiego
- 30 VI Mianowanie gen. St. Roweckiego Komendantem Gł.
ZWZ
- IX Nawiązanie bezpośredniej łączności radiowej między
Londynem i Warszawą
- 2 XII Rząd RP mianuje Cyryła Ratajskiego Głównym
Delegatem
Rządu na Kraj
- 1941**
- 14 II Pierwszy zrzut spadochronowy do Polski
- 30 VII Podpisanie w Londynie układu o nawiązaniu
stosunków dyplomatycznych polsko-radzieckich
(tzw. umowa Sikorski — Majski)
- 1942**
- 14 II Przemianowanie ZWZ na Armię Krajową
- 5 VIII Mianowanie Jana Piekalkiewicza Delegatem Rządu
- 1943**
- 19 II Gestapo aresztuje Delegata Rządu J. Piekalkiewicza
(rozstrzelany 19.VI.1943)
- 13 IV Ogłoszenie przez Niemców odkrycia grobów polskich
oficerów w Katyniu.
- 21 IV Nominacja Jana Stanisława Jankowskiego na stanowi-
sko
Delegata Rządu.
- 26 IV ZSRR zrywa stosunki dyplomatyczne z Polską
- 30 VI Gestapo aresztuje K-ta Gł. AK gen. St. Roweckiego
- 4 VII Gen. Wł. Sikorski ginie w katastrofie lotniczej
w Gibraltarze
- 8 VII Mianowanie gen. K-Sosnkowskiego Naczelnym
Wodzem WP
- 14 VII Nominacja Stanisława Mikołajczyka na stanowisko
premiera rządu RP

- 17 VII Mianowanie gen. Tadeusza Komorowskiego Komentantem
Głównym Armi Krajowej
- 26 X Instrukcja rządu RP w spr. wzmożonej akcji dywersyjnej
- 20 XI Rozkazy K-dy Gł. AK o przygotowaniu w Okręgach wzmożonej akcji dywersyjnej „Burza”
- 1944**
- 4 I Armia Czerwona wkracza na terytorium Polski w rejonie Sarn
- 5 I Deklaracja rządu RP o suwerennych prawach do ziem polskich, na które wkracza ją wojska sowieckie
- 9 I Powołanie Rady Jedności Narodowej
- 12 I Armia Czerwona zajmuje Sarny
- 9-18 IV Bitwa Kowelska 27 Dywizji AK
- 26 IV Dekret Prezydenta RP o tymczasowej organizacji władz państwowych na terytorium RP. Mianowanie J. St. Jankowskiego wicepremierem rządu RP
- 3 V Powołanie przez Delegata Rządu Krajowej Rady Ministrów
- 7-13 VII Oddziały AK Okręgu wileńskiego i nowogródzkiego walczą o Wilno
- 16 VII Armia Czerwona zajmuje Grodno
- 20-29 VII Armia Krajowa walczy na Lubelszczyźnie
- 23-27 VII Armia Krajowa walczy o Lwów
- 27 VII Początek rozbrajania przez władze sowieckie na Lubelszczyźnie oddziałów 3,9 i 27 Dywizji AK
- 30 VII Władze sowieckie rozbrajają oddziały AK Obszaru Lwów
Powstanie Warszawskie
- 11 VIII ZSRR uznaje PKWN za oficjalną reprezentację Polski
- 29 VIII Przyznanie praw kombatanckich żołnierzom AK przez USA i W. Brytanię
- 14 IX Armia Czerwona zajmuje prawobrzeżną Warszawę (Pragę)
- 30 IX Mianowanie gen. T. Komorowskiego Naczelnym Wodzem WP

- 21 XII Mianowanie gen. L. Okulickiego Komendantem Gł. AK
- 1945**
- 17 I Armia Czerwona zajmuje Warszawę
- 19 I Rozkaz gen. L. Okulickiego o rozwiązaniu Armii Krajowej
- 28 III NKWD aresztuje w Pruszkowie przywódców Polskiego Państwa Podziemnego
- 3 IV Plk Jan Rzepecki mianowany Delegatem Sił Zbrojnych na Kraj
- 11 IV Stefan Korboński mianowany p.o. Delegata Rządu
- 8 V Kapitulacja Niemiec
- 27 VI St. Korboński rezygnuje ze stanowiska Delegata Rządu
- 1 VII Rozwiązanie Rady Jedności Narodowej
- 5 VII W. Brytania i USA cofają uznanie rządowi RP w Londynie
- 5 VIII Rozwiązanie Delegatury Sił Zbrojnych w Kraju

VII. NOTY BIOGRAFICZNE

Jankowski Jan Stanisław (1882-1953) „Soból”. Inżynier rolnik, działacz polityczny i publicysta. 1914 - służba w Legionach. 1924-1926 minister pracy i opieki społecznej. 1943-45 Delegat Rządu. 1945 aresztowany przez NKWD, sądony w „Procesie 16”, zmarł w więzieniu sowieckim.

Komorowski Tadeusz (1895-1966) „Bór”. Oficer sł. st. kawalerii. Gen. dyw. (I III 1944). W konspiracji od X.39. Od VII.43 K-t Gt. AK. 30 IX 44 Naczelný Wódz PSZ. Od 3 X 1944 w niewoli Niemieckiej.

Korboński Stefan (1901-1989) „Zieliński”. Adwokat, działacz Stronnictwa Ludowego. Ochotnik w wojnie 1919-20 i II Powstania Śląskiego. W konspiracji od X 39. Od IV do VI 1945 p.o. Delegat Rządu.

Okulicki Leopold (1898-1946) „Niedźwiadek” Dypl. oficer sł. st. piechoty. Gen. brygady (22 V 44). Od 1914 w Legionach. W konspi-

racji od X 39. Ostatni K-t Gł. AK. Aresztowany przez NKWD, sądzony w „Procesie 16”, zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach w więzieniu sowieckim 24 XII 46

Piekalkiewicz Jan (1893-1942) „Juliański”. Polityk, ekonomista, od 1918 w Rosji. Od 1924 profesor Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie, od 1931 w SL. Delegat Rządu 1942-43, rozstrzelany przez Niemców VI 43.

Pużak Kazimierz (1883-1950) „Bazyli”. Działacz PPS. 1911-17 więzień Schlisselburga. 1919-35 poseł na sejmy. W konspiracji od X 39. Przewodniczący RJN. Sądzony i skazany w „Procesie 16”. Po powrocie do kraju aresztowany przez władze PRL. Zmarł w więzieniu w Rawiczu.

Ratajski Cyryl (1875-1942) „Wartski”. Adwokat, polityk. 1924-25 minister spr. wewn. 1925-34 Prezydent Poznania. 1940-42 Delegat Rządu.

Rowecki Stefan (1895-1944) „Grot”. Oficer dypl. sł. st. piechoty. 1914 w Legionach. Gen. dyw. (1944). 1940-43 Komendant Gł. ZWZ-AK. Aresztowany 30 VI 43 — rozstrzelany w Sachsenhausen VIII 44

Rzepecki Jan (1899-1983) „Ożóe”. Oficer dypl. sł. st. piechoty. 1914 w Legionach. 1939 w sztabie Armii Kraków. W konspiracji od 1940. 1940-1944 szefBIP. 1945 Delegat Sił Zbrojnych na Kraj. Aresztowany przez LJB- zwolniony w 1955. Zatrudniony w Instytucie Historii PAN.

Skorobohaty-Jakubowski Jan (1878-1955) „Vogel”. Oficer sł. st. piechoty. 1914 w Legionach. Gen. bryg. (1944). 1940 Tymczasowy Delegat Rządu. 1942 K-t Rezerw Krajowych AK.

Tokarzewski-Karaszewicz Michał (1893-1964) „Torwid”. Gen. Broni. Czynnny w Związku Strzeleckim. 1914 w Legionach. Dowodził odsieczą Lwowa. Od 1932 Dowódca Okręgów Korpusu w Grodnie, Lwowie, Toruniu. IX 39 D-ca Grupy Operacyjnej Armii Pomorze. Założyciel SZP. Mianowany K-tem ZWZ okupacji sowieckiej, aresztowany w drodze do Lwowa przy przekraczaniu granicy przez NKWD III 40. Od 1941 w PSZ na Zachodzie.

Bibliografia

- „Armia Krajowa w dokumentach" (T. I - VI) - Londyn, Wydawnictwo „Errata", Szczecin, 1989
 - Stefan Korboński „Polskie Państwo Podziemne" — Wydawnictwo Nasza Przyszłość, Bydgoszcz
 - Tomasz Strzembosz „Refleksje o Polsce i Podziemiu 1939 - 45" – Agencja Omnipress 1990
 - Władysław Bartoszewski „Na drodze do niepodległości" — Editions Spoktania 1987
 - Jerzy Śląski „Polska Walcząca" - Instytut Wyd. Pax, 1985
 - Marek Ney-Krwawicz „Komenda Główna Armii Krajowej" — Instytut Wyd. Pax, 1990

SUPLEMENT

W uzupełnieniu cennej pracy kolegi Wiktora Frączkowskiego sądzę, że należy rozszerzyć ją sprostowaniem tych fragmentów zakłamanej przez komunistów historii, która dzieje zbrojnego podziemia Polskiego Państwa Podziemnego przedłuża o dalszych lat kilka. Podaję dane te jedynie w telegraficznym nieomal skrócie, dostosowując formę mojej wypowiedzi do tonu autora.

Było wiele dziesiątków starc zbrojnych na ziemiach Rzeczypospolitej prowokowanych przez Armię Ludową, Gwardię Ludową, czy oddziały bolszewickiej partyzantki z oddziałami Partyzanckimi Armii Krajowej. Liczbę ofiar ze strony polskiej obliczyć wypada na conaj mniej kilka tysięcy.

Formacje regularne armii sowieckiej wsparte oddziałami NKWD rozbrajały, internowały i deportowały w głąb ZSRR kilka dziesiątków tysięcy żołnierzy Armii Krajowej. Dotyczyło to przede wszystkim żołnierzy Okręgów: „Nów” (nowogródzki), „Wiano” (wileński) i „Konopie” (wołyński) — w dalszej kolejności poszły okręgi: „Rolnik” (len) — (lubelski), „Leszek” (lwowski) i „Pełnia” (białostocki). Nie zdołano ujawnić dotąd rzeczywistej liczby internowanych i deportowanych (w przybliżeniu około 50 tyś.) ani też zmarłych bądź zamordowanych w nieludzkich warunkach „na nieludzkiej ziemi”.

Liczbę obozów dla żołnierzy AK na terenie europejskiej części ZSRR ocenia się na około 40 — położonych w głębi azjatyckiej części „imperium zła” doliczyć się niepodobna. Sposób traktowania „internowanych” (jeśli w ogóle dopuszczalne jest użycie tego określenia) różnił się znacznie w poszczególnych obozach, niezależnie od stopnia ani pełnionej funkcji.

„Do hejszych” obozów zalicza się Rianzań, Diagilewo, Charków i Kijów — do cięższych — łącznie z przymusową pracą w kopalniach czy przy wyrębie tajgi: obozy w Borowiczach, Swierdlowsku, Nagornej, Połowince czy Stalinogorsku. Szczególny status miał obóz w Kałudze, gdzie internowanych po prostu wcielono do Armii Czerwonej. Dotyczyło to głównie szeregowych z brygad wileńskich. Na szczególne podkreślenia zasługuje fakt, powtarzany przez niemal wszystkich „łagierników”, nierównie lepszemu traktowaniu; jeńców

niemieckich (SS-manów!) w porównaniu z „internowanymi Polakami”.

W latach 1946-48 powróciło do kraju około połowy internowanych, nieliczni wrócili po 1956 r. - znaczna liczba (nie mniej jak 20 tyś.) pozostała tam na wieki.

Ale internowanie to tylko jeden fragment rozwiązania (akowskiego problemu) do dziś mówi się szeptem, zaufanym jedynie, o miejscach masowych mordów na rzeszowszczyźnie czy w białostockiem, gdzie setki, czy może tysiące mordowano masowo, niekiedy nożami czy bagnietami, bez użycia „zbyt drogiej kuli” i zasypując mogiły wapnem. Ten temat czeka dopiero na swego historyka. Ale on także stanowi fragment „dziejów Armii Krajowej”, którego pomijać nie wolno. Represje władz komunistycznych, tępe i zaciekle a przy tym pełne iście azjatyckiej perfidii i skwapliwie wspierane przez wiernych, choć tępych uczniów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (częściowo skutecznie zdekonspirował ich płk Światło), zmusiły pozostałe w terenie ugrupowania Armii Krajowej do samoobrony.

Rozwiązanie AK rozkazem gen. Leopolda Okulickiego — „Niedźwiadka” z dnia 19.01.1945 r. było w gruncie rzeczy aktem formalnym, ale nie było aktem kapitulacji. Kierowana przez gen. A. E. Fieldorffa — „Nila” organizacja „Nic” przygotowana jako „konspiracja w konspiracji” od wczesnej wiosny 1944 r. nawet w tajemnicy przed komendantami Okręgu AK — teraz przyjęła kierownictwo podziemiem, zmierzając do ułatwienia „dołom akowskim” przejścia do życia cywilnego, ograniczając się do sformowania właściwych struktur łączności i zachowania kadry dowódczej.

„NIE” działała równolegle, ale niezależnie od Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, którą do lipca 1945 r. kierował płk. J. Rzepecki. Ta działalność jednak nie miała charakteru zbrojnego i w gruncie rzeczy ograniczała się do regulowania spraw personalnych i kadrowych, materiałowych i finansowych a także organizacji przerzutów osób najbardziej zagrożonych represjami — na Zachód.

W działalność stricte polityczną ani „NIE”, ani Delegatura nie angażowały się wcale lub prawie wcale.

Mikolajczykowskie próby współpracy z byłym PKWN i nadzieje na sformowanie legalnej opozycji (PSL) stworzyły też konieczność sformowania siły zbrojnej, zdolnej przeciwstawić się „zbrojnemu ra-

mieniu Partii": UB, KBW, a w ostateczności także zdominowanemu przez partię wojsku.

W tych warunkach uzasadnionym było przejęcie kierownictwa podziemiem przez Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” — „WiN”, którego pierwszym szefem „Prezesem” został płk. Jan Rzepecki, po jego aresztowaniu kierownictwo przejął pik Niepokólczycki następnie Wincenty Kwieciński - wszyscy byli oficerami zawodowymi.

W odróżnieniu od dawniejszych struktur podziemnych (SZP, ZWZ i AK) centrum dyspozycyjne WiN-u znalazło się w Kraju, w Londynie mieściła się zakonspirowana Delegatura, którą kierował do końca 1953 r. mjr J. Maciolek.

Teren działalności podzielono na trzy obszary: Centralny obejmujący dawne okręgi AK: warszawski, lubelski, rzeszowski, kielecki, którymi kierował — poprzez Inspektoraty mjr Józef Rybicki (były szef Kedywu Okręgu warszawskiego) Zachodni — Okręgi tód/.ki i poznański — (płk Antoni Sanojca). Najliczniejsze oddziały WiN działały w lubelskim, rzeszowskim — pozostałe obszary trudno by jednakże określić jako „spokojne”.

Kolejne amnestie (1945 -1947) teren spacyfikowały „od dołu”. Z kadry dowódczej, niskiego nawet szczebla nikt, ale to dosłownie nikt - po ujawnieniu — nie mógł czuć się bezpieczny przed aresztowaniem i oskarżeniem pod jak najbardziej bezsensownym zarzutem: współpracy z Gestapo, mordowania Żydów czy też próby obalenia ustroju. Przez więzienia w tym czasie przeszło około 100 tys. ludzi — w około 20 % wykonano wyroki śmierci kara 10-ciu lat więzienia też nie dawała większych szans przeżycia, była raczej określona jako „śmierć na raty”. Nasilenie działalności „WiN” nastąpiło zimą 1946/47 i wiosną 1947 r. w związku z wyborami — polem pozostała już tylko samoobrona. Rozbicie więzień (Kielce, Zamość, Łowicz) były to akcje nader spektakularne, ale przypadały one na okres wcześniejszy — 1945 r. Później próby na ogół niebływały uwieńczone powodzeniem.

Nieco inaczej układało się położenie podziemia w Polsce północnej. Akcje represyjne na Białostoczyźnie stosunkowo szybko spacyfikowały teren, ale zasilany był on stale większymi lub mniejszymi grupami, którym udało się przejść z Wileńszczyzny i dołączyć do istniejących już oddziałów. Część z nich przedzierała się na południe ku Podlasiu i dalej w głąb Lubelszczyzny — inne dążyły na zachód przenosząc swoje m.p. w rejony olsztyńskiego, gdańskiego, w

Bory Tucholskie i na Pomorze Zachodnie. Tu zaznaczył się szczególnie długo utrzymujący się w terenie oddział mjr Z. Szendzielarza („Łupaszki”), który utworzył „Ośrodek Mobilizacyjny Okręgu Wileńskiego AK”. Było to więc nic tylko formalne, ale i najbardziej rzeczywiste nawiązanie do tradycji Armii Krajowej.

Dzieje najnowsze zapisały niewiele nazwisk wybitniejszych dowódców po akowskiego podziemia. Szefem /grupowania oddziałów „WiN” był mjr cc „Zapora” Hieronim Dekutowski poprzednio dowódca IV kompanii 9-go pułku piechoty AK w Inspektoracie Zamojskim, później szef dywersji Inspektoratu Lublin-Puławy. W akcji „Burza” dowodził I-szą kompanią 8-go Pułku Piechoty Legionów. W R.O.A.K. a później w WiN dowodził do lata 1947 r. zgrupowaniem oddziałów dywersyjnych działających na Lubelszczyźnie, rzeszowszczyźnie aż poza San, częściowo także w kieleckim i Górach Świętokrzyskich. Ujawniony w lipcu 1947 r. i, mimo to, wciąż inwigilowany i zagrożony aresztowaniem próbował dokonać przejścia do amerykańskiej strefy okupacyjnej z grupą siedmiu kolegów. Za sprawą zdrady aresztowany w dniu 16 września 1947 r. w Nysie. Śledztwo, wyjątkowo bezwzględne, prowadzone było początkowo w Będzinie później na Rakowieckiej.

Parodia sądu odbyła się w Warszawie, zapadło osiem wyroków śmierci — z tych wykonano w dniu 7 marca 1949 r. siedem. Ułaskawiony został — a następnie zrehabilitowany — rtm. Władysław Siła-Nowicki ps. „Stefan”. W kieleckim operował w 1945 r. oddział „Szarego” i rychło rozbity oddział „Potoka” na Podhalu i Podkarpaciu działał długo aż do 1947 r. oddział „Ognia” i conajmniej kilka pomniejszych grup jemu podporządkowanych.

W krwawych i bezwzględnych bojach wykruszyły się stopniowo oddziały partyzanckie. Wielu ginęło w boju, wielu w katowniach Bezpieki — nielicznym jedynie udało się ująć z Kraju za granicę lub przetrwać tu, na miejscu. Większość z poległych czy zamordowanych nie ma nawet mogił własnych. Nielicznym stawiano symboliczne tablice czy inskrypcje. Imiona większości stopniowo zasypuje pył historii.

Taki jest finał Armii Krajowej, spisany w 50-tą rocznicę jej powstania.

Spis treści

W 50-lecie powstania AK.....	3
Od wydawcy	4
I. Służba Zwycięstwu Polski	6
II. Władze cywilne	7
III. Reprezentacja polityczna	12
IV. Siły zbrojne.....	14
V. Koniec Polskiego Państwa Podziemnego	23
VI. Kalendarium	27
VII. Noty biograficzne.....	30
VIII Bibliografia ..	31
IX. Suplement	32